

Η εφηβεία έχει φύλο

Χρύση Ιγγλέση

Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Νεότερες έρευνες στο χώρο της ψυχολογίας χρησιμοποιούν την αναλυτική έννοια του φύλου (gender) για να δείξουν πώς οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις της θηλυκότητας και του ανδρισμού καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τις σχέσεις του με τους άλλους, καθώς και τη θέση του στην κοινωνική ιεραρχία. Στις ερμηνείες τους οι ερευνητές ενσωματώνουν όχι μόνο την αλληλεπίδραση βιολογικών και κοινωνικών παραμέτρων αλλά και τον αντίκτυπο που έχει στη διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων η εσωτερίκευση της ανωτερότητας ή κατωτερότητας του φύλου τους. Είναι καιρός και στη χώρα μας η προσέγγιση της εφηβείας να λάβει υπόψη της τις πρόσφατες ψυχολογικές εξελίξεις και τα ευρήματα που αφορούν το φύλο.

Η αντιμετώπιση της εφηβείας από ψυχολογική σκοπιά στην Ελλάδα δίνει την εντύπωση ότι, εκτός ολίγων εξαιρέσεων, εξακολουθεί να κυριαρχείται από έναν επιστημονικό λόγο ο οποίος δεν λαμβάνει υπόψη του ορισμένες έννοιες που κατά τα τελευταία χρόνια έχουν αλλάξει το τοπίο της ψυχολογίας.

Η αναλυτική έννοια που σημείωσε τομή και που θα μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα γόνιμη στη μελέτη της εφηβείας και στον ελληνικό χώρο, είναι αυτή του φύλου (gender).¹ Ανιχνεύεται ήδη κατά τη δεκαετία του '60, κυρίως στις έρευνες για τη σεξουαλικότητα που επιχείρησε ο Robert Stoller.² Στη συνέχεια, όχι όμως νομότερα

1. Η έννοια «gender» έχει αποδοθεί στα ελληνικά, μεταξύ άλλων, και ως «κοινωνικό φύλο». Ο όρος δεν επαρκεί να καλύψει τις διαστάσεις που έχει η έννοια αυτή στην αγγλική γλώσσα και ιδιαίτερα τις διαφοροποιήσεις της μέσα στο χρόνο. Επιλέγω τον επικρατέστερο όρο, φύλο σε αντιδιαστολή προς τον όρο «sex», ο οποίος αποδίδεται ως «βιολογικό φύλο».

2. Ο αμερικανός ψυχαναλύτης Robert Stoller είναι γνωστός για τις έρευνες πεδίου όπου, με εθνογραφική ευαισθησία, μελέτησε φαινόμενα όπως ο τρανσέξουαλισμός, ο ερμαφροδιτισμός κ.ά. σε διαφορετικές κοινωνίες. Ο Stoller θεωρεί ότι ο πυρήνας της ταυτότητας του φύλου, δηλαδή η αντίληψη του εαυτού ως ανδρικού ή θηλυκού γένους, διαμορφώνεται κατά τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού υπό την επίδραση της γλώσσας, των κοινωνικών προτύπων και των ταπίσεων. Stoller, R. *Sex and Gender*. New York, Science House, 1968, και του ίδιου (1973) *Facts and fancies: An examination of Freud's concept of bisexuality*, στο J. Strouse, ed., *Women and Analysis: Dialogues on psychoanalytic views of femininity*, Hall & Co., Boston, 1985. Θυμίζω εδώ ότι ο Freud τοποθετούσε τα αντίστοιχα φαινόμενα στην ηλικία μεταξύ τεσσάρων και πέντε ετών, στην οιδιπόδεια φάση. Αξίζει να σημειωθεί ότι, το Δεκέμβριο του 1991, η ισχυρή American Academy of Psychoanalysis αφιέρωσε στη μνήμη του Stoller την ετήσια συνάντησή της με θέμα: «Gender Issues: A Clinical Psychoanalytic Re-Examination».

από τη δεκαετία του '70, αρχίζει να επεκτείνεται και στις κοινωνικές επιστήμες. Κυρίως υιοθετήθηκε από κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους στην προσπάθειά τους να μελετήσουν τη θέση των γυναικών καθώς και τις σχέσεις ανδρών και γυναικών σε διάφορα κοινωνικά συστήματα. Ξεκινώντας από τις βιολογικές διαφορές, που χρησιμοποιούν ως ερμηνευτικό υπόβαθρο στη διαφοροποίηση των φύλων, μια ομάδα μελετητριών έδειξε πώς οι διαφορές αυτές, που αποτελούν πολιτισμικές κατασκευές, υπερπροσδιορίζουν την ταυτότητα ανδρών και γυναικών. Οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις της θηλυκότητας και του ανδρισμού, που κατά κανένα τρόπο δεν εξαντλούνται στα βιολογικά δεδομένα, καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τις σχέσεις του με τους άλλους, καθώς και τη θέση του στην ιεραρχική κλίμακα αξιών. Εκεί δηλαδή που το βιολογικό φαινόταν επαρκές και ικανό να ερμηνεύσει ως «έμφυτες» τις διαφορές των φύλων, δείχτηκε ότι οι διαφορές αυτές θα πρέπει να συσχετιστούν με τις κοινωνικές επιταγές που το άτομο ποικιλοτρόπως ωθείται να εσωτερικεύσει κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του.

Με δεδομένη τη φυλετική ασυμμετρία σε παγκόσμιο σχεδόν επίπεδο, η μελέτη του φύλου απέδειξε ότι οι όροι «ανδρισμός» και «θηλυκότητα» είναι όροι σχετικοί και ότι το περιεχόμενό τους αποτελεί έκφραση του κοινωνικού σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή.

Η προσέγγιση που στηρίχτηκε στην οπτική του φύλου γονιμοποίησε τη θεωρία και την εμπειρική έρευνα σε τομείς τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους όσο η ιστορία, η

λογοτεχνική κριτική και η ανθρωπογεωγραφία.

Στον τομέα της ψυχολογίας, βασικές στην αγγλοσαξωνική τουλάχιστον βιβλιογραφία παραμένουν οι κλινικές έρευνες της Jean Baker Miller στο Stone Center της Μασαχουσέτης.³ Η ψυχανάλυτριά αυτή προσπάθησε να διερευνήσει και να δώσει νέο περιεχόμενο στην καθημερινή εμπειρία των γυναικών αναδεικνύοντας πώς το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα αντανakλώνται στη διανοητική και συναισθηματική ζωή ατόμων γένους θηλυκού. Η Miller αποκάλυψε ότι τα κυρίαρχα ρεύματα σκέψης στο χώρο της ψυχολογίας αδυνατούν να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν την εμπειρία των γυναικών. Η ίδια αναίρεσε το κλασικό ψυχαναλυτικό σχήμα που ερμηνεύει τις ενδοψυχικές συγκρούσεις με βασική αναφορά την οιδιπόδεια σχέση μάνας - κόρης, αντιτείνοντας νέες ερμηνείες που παίρνουν υπόψη τους το συνολικό σύστημα από το οποίο κατασκευάζεται ο έγγλειστος χώρος των γυναικών. Οι μητέρες δεν είναι παρά οι άμεσοι φορείς ενός καταπιεστικού συστήματος, οι απαρχές του οποίου θα πρέπει να αναζητηθούν σε γενικότερες κοινωνικές και πολιτικές δομές και διαδικασίες. Μέσα από αυτή την οπτική, οι σχέσεις των φύλων, σχέσεις εξουσίας και υποταγής, αναδεικνύονται συστατικά στοιχεία του ψυχισμού και της ταυτότητας. Το έργο της Miller σημείωσε τομή και πυροδότησε μια σειρά πολύτιμες έρευνες και σε θέματα γυναικείας εφηβείας.

Οι έρευνες αυτές προχώρησαν πέρα από τις παραδοσιακές προσεγγίσεις και ζήτησαν να ενσωματώσουν στις ερμηνείες

3. Baker Miller J. *Toward a New Psychology of Women*. Boston, Beacon Press, 1976.

τους όχι μόνο την αλληλεπίδραση βιολογικών και κοινωνικών παραμέτρων αλλά και τον αντίκτυπο που έχει στη διαμόρφωση της ταυτότητας των εφήβων κοριτσιών η εσωτερική ευσημία της κατωτερότητας του φύλου τους. Η κατάθλιψη, για παράδειγμα, όλο και συχνότερο φαινόμενο στα κορίτσια εφήβους, για πρώτη φορά συσχετίστηκε με παράγοντες όπως η αρνητική εικόνα του σώματος ή η απειλή του συναισθηματικού αποκλεισμού. Αντίθετα από ό,τι συμβαίνει για τα αγόρια, η πολιτισμική απαίτηση από τη γυναίκα να απαντά στα προβαλλόμενα ανέφικτα πρότυπα οδηγεί συχνά σε αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές. Όσο για τις διαταραχές που σχετίζονται με τη διατροφή, που και αυτές σημειώνουν έξαρση στα κορίτσια των περισσότερων δυτικών κοινωνιών, προσεγγίζονται από την ψυχολογία του φύλου ως σύνδρομο μιας φαινομενικά «προσαρμοστικής» συμπεριφοράς. Οι νέες κοινωνικοπολιτισμικές επιρροές κατά την αναπτυξιακή φάση της εφηβείας – και η διεύρυνση του φυλετικού πεδίου που συνεπάγονται – βιώνονται από τα κορίτσια αυτά ως απώλεια εφόσον στις κοινωνίες μας η ανεξαρτητοποίηση για τις γυναίκες συνδέεται με την απειλή συναισθηματικής απομόνωσης.

Τελικά, οι παραπάνω έρευνες τόνισαν τα διπλά, ήτοι νόθα, μηνύματα που απευθύ-

νονται στις εφήβους: από τη μια μεριά η έμφαση στη μητρότητα ως αποκλειστικό κοινωνικό προσορισμό κι από την άλλη η συμβολική αναίρεσή της μέσα από την ακύρωση του καμπύλου γυναικείου σώματος και την προβολή της αποστεωμένης, ανδροποιημένης γυναίκας.⁴

Η καινούργια αυτή θεώρηση των πραγμάτων οδήγησε και σε νέες κοινωνικές πρακτικές. Για παράδειγμα, πολλές Πολιτείες στην Αμερική υιοθέτησαν νέα εκπαιδευτικά προγράμματα τα οποία με φαντασία απαντούν στα αδιέξοδα των διπλών μηνυμάτων και αποβλέπουν στην απόκτηση απαρτιωμένης συναισθηματικής και επαγγελματικής ταυτότητας, τόσο για τα κορίτσια όσο και για τα αγόρια.

Αντιμετωπίζοντας την ανήλικη μητέρα μέσα απ' αυτή την οπτική, το πρόβλημα δεν είναι πλέον η εξασφάλιση της ψυχικής υγείας της ίδιας και του παιδιού της ή μιας υποτυπώδους επιβίωσης, αλλά η δημιουργία προϋποθέσεων ώστε να αναβαθμιστεί η κοινωνική ή/και επαγγελματική ταυτότητα της μητέρας. Αντίστοιχα προγράμματα απευθύνονται στους εφήβους-συντρόφους των γυναικών αυτών με στόχο την εκμέρους τους συναισθηματική αποδοχή της πατρότητας.⁵

Η ηθική διάσταση της ταυτότητας των εφήβων κοριτσιών απασχόλησε μιαν άλλη

4. Wooley S. C. and Wooley O.W. Eating Disorders. Obesity and Anorexia. Στο A. Brodsky and R. Hare-Mustin (Eds) *Women and Psychotherapy*. Guilford Press, 1980. 135-159. Βλ. και Steiner-Adair C. The body politic: Normal female adolescent development and the development of eating disorders. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 1986, 14, 95-114.

5. Marx F., Bailey S. and Francis J. *Child Care for the Children of Adolescent Parents: Findings from a National Survey and Case Studies*. Working Paper No. 184, Wellesley MA. Wellesley Center for Research on Women, 1988. Βλ. και Child Care: An Essential Service for Teen Parents. Washington, D.C.: *Children's Defense Fund*, March, 1987. Επίσης, Cahill M. et al. *In School Together: School-based Child Care Serving Student Mothers*. New York, NY: Academy for Educational Development, 1987.

ερευνήτρια, την Carol Gilligan του Πανεπιστημίου του Harvard, η οποία έδειξε ότι τα επιστημονικά παραδείγματα των Freud και Kohlberg για την εφηβεία είναι ανεπαρκή διότι έχουν βασική αναφορά τους τα αγόρια εφήβους.⁶ Θεωρώντας το φύλο κεντρικής σημασίας στη συγκρότηση της ταυτότητας, η Gilligan αποδόμησε τις κλασικές αυτές θέσεις και αποκάλυψε την παγίδευσή τους στην ανδροκεντρική οπτική. Υποστήριξε ότι το «αδύναμο Υπερεγώ» των γυναικών και η αντίστοιχη ανεπάρκεια ως προς τον ηθικό κώδικα που τους αποδίδεται αποτελούν κατασκευές που δεν αφορούν τη γυναικεία εμπειρία ούτε προκύπτουν από αυτήν.⁷

Οι έρευνες της Gilligan και των συνεργατιδών της επικεντρώθηκαν στη φυλετική ιδιαιτερότητα της ηθικής σκέψης, αντιμετωπίζοντάς την όχι ως προϊόν της «φυσικής» διαφοράς αλλά ως ψυχοκοινωνική παράμετρο. Έδειξαν ότι κάθε φύλο μέσα από τον ιδιαίτερο ψυχισμό του αναπτύσσει το δικό του πλέγμα αναπαραστάσεων και αξιών, άρα και το δικό του κώδικα συμπεριφοράς, μέσα στο δεδομένο κάθε φορά κοινωνικό πλαίσιο. Αν τα προβλήματα που απασχολούν τις εφήβους διαφέρουν από τα αντίστοιχα των αγοριών, το γεγονός αυτό δεν αποδεικνύει απουσία ηθικού προβληματισμού αλλά την έμφυλη ετερότητά τους.

Η σημασία των συναισθηματικών δεσμών και η στενή σχέση τους με τη διαμόρφωση της ταυτότητας και της ηθικής στα κορίτσια, η αντίληψη του εαυτού, οι σκέψεις και τα συναισθήματά των κοριτσιών εξακολουθούν να απασχολούν την Gilligan και τις συνεργατιδές της, όπως φαίνεται και από πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις τους.⁸

Διαπιστώνει κανείς ότι το φύλο ως αναλυτική έννοια στον τομέα της ψυχολογίας έχει φωτίσει πεδία που προηγουμένως παρέμεναν στη σκιά. Παράλληλα αποκάλυψε την επιστημονική παγίδευση που διέπει τόσο τα ερωτήματα όσο και τις ερμηνείες της λεγόμενης «ουδέτερης» ψυχολογίας.

Ιδιαίτερα στον τομέα της εφηβείας αποδείχτηκε ότι αν δεν λάβουμε υπόψη το φύλο ως παράγοντα (ως προς τα υποκείμενα αλλά και τον ερευνητή/την ερευνήτρια) αναπαράγουμε μια ανδροκεντρική επιστήμη που βρίσκει το όριό της στους «παγκόσμιους» κανόνες ανάπτυξης των αγοριών, ενώ αποσιωπά εξαιρετικής σημασίας φαινόμενα που χαρακτηρίζουν την εφηβεία των κοριτσιών. Η αναγωγή της ανδρικής ψυχολογίας σε γενική υπονομεύει την κατανόηση της ιδιαιτερότητας του κάθε φύλου και – πράγμα πολύ πιο σημαντικό – διαιωνίζει την ασυμμετρία που καθιστά αδύνατη την αυθεντική επικοινωνία των φύλων από τα πρώτα τους κιόλας σκιρτήματα.

6. Gilligan C. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA. Harvard University Press, 1982.

7. Η Gilligan παραπέμπει κυρίως στους Freud S. (1931) *Female Sexuality*, S.E. 21 και Kohlberg L. and Kramer R. Continuities and discontinuities in child and adult moral development. *Human Development*, 1969, 12, 93-120

8. C. Gilligan, N. Lyons and T. Hanmer (Eds) *Making Connections. The Relational Worlds of Adolescent Girls at Emma Willard School*. New York, Troy, 1989. Στη Γαλλία, αντίστοιχοι προβληματισμοί για το φύλο αναφέρονται στο κατατοπιστικό άρθρο της Duru-Bellat M. Filles et garçons a l'école, approches sociologiques et psycho-sociales. *Revue Francaise de Pédagogie*, 1994, 109, 111-14 και 1995, 110, 75-109. Βλ. επίσης το αφιέρωμα του γαλλικού περιοδικού *Sciences Humaines*, 1994, 42.

Στην Ελλάδα η επιστημονική έρευνα με αντικείμενο την εφηβεία, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, φαίνεται να μη λαμβάνει υπόψη αυτές τις σημαντικές εξελίξεις και τα ευρήματα. Η αλληλεπίδραση βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων που επιστημαίνεται από τους ερευνητές/τις ερευνήτριες παραμένει τις περισσότερες φορές αθροιστική και μονοδιάστατη στο περιεχόμενό της: μάλλον μεθοδολογικό σχήμα παρά διεύθυνση στο βίωμα συγκεκριμένων εφήβων. Η έρευνα επιμένει περισσότερο στα στατιστικά δεδομένα και λιγότερο στις σημασίες που αποδίδουν οι ίδιοι/ες οι έφηβοι στις εμπειρίες τους.

Η προσέγγιση των φαινομένων της περιόδου αυτής αποδεικνύεται επίπεδη, ενώ λανθάνει κυρίαρχη η αναφορά στη βιολογία. Με άλλα λόγια, οι περισσότερες έρευνες επιμένουν να χρησιμοποιούν ως μεθοδολογική παράμετρο το βιολογικό φύλο (sex), χωρίς να εισχωρούν στον προβληματισμό ή στην πολυπλοκότητα των σημερινών κοινωνικών και ψυχολογικών του συνεκδοχών. Αυτό σημαίνει ότι οι ψυχοκοινωνικές διαστάσεις που υπεισέρχονται στη διαμόρφωση της ετερότητας αγοριών και κοριτσιών αγνοούνται και στη θέση τους βλέπουμε μια τάση γενίκευσης της εφηβείας ως περιόδου μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ωριμότητα.

Οι όποιες συγκεκριμένες αναφορές στο ένα ή στο άλλο φύλο εστιάζονται στις οιδιπόδειες συγκρούσεις που ενεργοποιούνται υπό την επήρεια των ορμονικών αλλαγών: κυρίαρχα θέματα παραμένουν για τα αγόρια η σεξουαλικότητα και η επαγγελματική-ιδεολογική ταυτότητα, και η αναπαραγωγική επιταγή για τα κορίτσια.

Λείπει ο προβληματισμός σε σχέση με την επαγγελματική διάσταση της ταυτότη-

τας της εφήβου, τις προβολές στο μέλλον, τις εξιδανικεύσεις και τις μετουσιώσεις που απαιτούνται κατά την περίοδο αυτή καθώς διευρύνεται ο φυλετικός ρόλος.

Επίσης διαπιστώνει κανείς μιαν εμμονή των σημερινών ψυχολόγων – και ψυχιάτρων, κοινωνικών λειτουργών, θεωρητικών της εκπαίδευσης – σε θέματα αποκλίνουσας συμπεριφοράς, εμμονή που έχει συρρικνώσει σε σημαντικό βαθμό το πεδίο της έρευνας γύρω από τα καθημερινά και όμως δύσκολα βιώματα της «σιωπηλής πλειοψηφίας» αγοριών και κοριτσιών. Αγνοούμε τον τρόπο με τον οποίο τα νέα άτομα στην Ελλάδα σήμερα προσλαμβάνουν τις φυλετικές τους ιδιαιτερότητες και πώς, με βάση αυτές, καθορίζουν την εικόνα του εαυτού τους και κατά προέκταση τη θέση τους στην κοινωνία, τις επαγγελματικές και συναισθηματικές τους επιλογές.

Αλλά και όσον αφορά την αποκλίνουσα συμπεριφορά, λείπει η προσπάθεια που θα συνέδεε ερμηνευτικά, για παράδειγμα, την επιθετικότητα των αγοριών με τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του φύλου τους ή τον ανδρισμό με την επίδειξη δύναμης και βίας. Έτσι όμως δεν αναδεικνύεται στη δυναμική της διάσταση η διαμορφωτική δύναμη που έχουν οι αξίες και οι αναπαραστάσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος. Όπως δεν αναδεικνύεται και η πολυπλοκότητα των διαδικασιών με τις οποίες αναπαράγονται και εσωτερικεύονται τα φυλετικά πρότυπα.

Αν παραπτοματικό πεδίο για τα αγόρια είναι η επιθετικότητα, για τα κορίτσια εφήβους βασική αναφορά παραμένει η αναπαραγωγική τους ικανότητα στην αφνητική της εκδοχή, την έκτρωση. Οι λιγοστές έρευνες αντιμετωπίζουν το σημαντικό γεγονός μιας πρόωρης εγκυμοσύνης ή μιας έκτρωσης και πάλι ως κάτι που αφορά αποκλειστικά την

εφήβο, που έχει δηλαδή σχέση κυρίως με τον ατομικό της ψυχισμό. Σπάνια η διερεύνηση του φαινομένου περιλαμβάνει τη σημασία των φυλετικών επιταγών έτσι όπως εγγράφονται στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Και βέβαια δεν τίθεται, παρά με όρους κάποιας αόριστης – και ηθικότεροτης – «ευθύνης», η φυλετικά αιτονόητη απουσία του ερωτικού συντρόφου. Λανθάνει και εδώ η ουσιοκρατική αντίληψη που θεωρεί την άκαιρη εγκυμοσύνη αποκλειστική υπαιτιότητα της εφήβου, συνδέοντάς τη με τη «φύση» της. Ο ερευνητής, ή η ερευνήτρια δεν διανοείται να εξετάσει τι σημαίνουν και για τον ψυχισμό του αγοριού οι ισχυρές συγκινήσεις μιας ματαιωμένης πατρότητας, στην κρίσιμη περίοδο κατά την οποία απαρτιώνεται η ταυτότητά του.

Αυτός ο επιστημονικά κατοχυρωμένος φυλετικός καταμερισμός των ρόλων οπωσδήποτε δεν αναγνωρίζει τις βαθύτατες υπαρξιακές ανάγκες που διακυβεύονται και για τα δύο φύλα. Οι ίδιοι οι ερευνητές, ανεξαρτήτως φύλου, φαίνεται να παραμένουν δέσμιοι των παραδοσιακών αντίληψεων όσον αφορά τη μεθοδολογία αλλά και την επιλογή του ερευνητικού πεδίου.

Άλλωστε, όλες αυτές οι θεωρητικές ανεπάρκειες και δεσμεύσεις αντανακλώνται, κατά τρόπο αποκαλυπτικό, στο πεδίο του επιστημονικού λόγου. Διατυπώσεις που, ακολουθώντας το συντακτικό κανόνα, χρησιμοποιούν το αρσενικό γένος ως περικλείον και το θηλυκό αποδεικνύεται στην ουσία

ότι εικονογραφούν την ανδρική συνθήκη και μόνο. Αυτό συνάγεται τουλάχιστον από την ξαφνική παρεμβολή, για παράδειγμα, μιας φράσης του τύπου «επανάσταση ενάντια στον πατέρα», χωρίς να διαφοροποιείται στο σημείο αυτό η αντίστοιχη συμπεριφορά του κοριτσιού κατά την ίδια περίοδο. Παρόμοια γραμματικά σχήματα αναγκάζουν πολύ συχνά σε δεύτερη ανάγνωση σελίδων που μόλις έχουμε διαβάσει, ώστε να διευκρινιστεί το φύλο των υποκειμένων. Ακόμη όμως και όταν είναι σαφές ότι η έρευνα αφορά άτομα και των δύο φύλων, το αρσενικό γένος τείνει να αποτελεί το γενικό/ανθρώπινο, ενώ οι σπίντομες και σποραδικές αναφορές στα κορίτσια τα κατατάσσουν μοιραία στην «διαιτερότητα», την «παρέκκλιση», την απόσταση από την «κανονικότητα».⁹

Κενά εννοιολογικά, γραμματικά και συντακτικά μαρτυρούν όχι μόνο ασάφεια της μορφής αλλά και του περιεχομένου: την αιτονόητη ταύτιση του εφήβου γένους αρσενικού με το ανθρώπινο.

Εφόσον το σημείο εκκίνησης κάθε φύλου είναι διαφορετικό, το περιεχόμενο των βιωμάτων αγοριών και κοριτσιών δεν επιδέχεται κοινή μεταχείριση. Η δομική αμφισεξουαλικότητα των φύλων, πριν την οριστική ετερόφυλη κατά κανόνα επιλογή ερωτικού/ής συντρόφου, δεν είναι λόγος επαρκής για να στηριχτεί γενικεύσεις. Η αναπτυξιακή φάση της εφηβείας χρειάζεται πλέον να διαβάζεται όχι μόνο οριζόντια – ανθρω-

9. Για το θέμα (των προκαταλήψεων) του σεξισμού στη γλώσσα και για την προκατάληψη στην έρευνα από την απουσία της αναλυτικής κατηγορίας του φύλου βλ. το *Publication Manual of the American Psychological Association* (3rd ed.) 1983, Hyattsville MD, American Psychological Association. «Η γλώσσα που ενισχύει το σεξισμό μπορεί να πηγάξει από αδιόρατα λάθη στο επίπεδο του σχεδιασμού της έρευνας. Λανθασμένες ερμηνείες, ή ανακριβείς επιλογές λέξεων» (σελ. 43). Βλ. και Niedzwiecki P. *Au féminin. Code de féminisation à l'usage de la francophonie*. Paris, Nizet, 1994.

πινο είδος – αλλά και κάθετα¹⁰. Η ανάγνωση των βιωμάτων συγκεκριμένων αγοριών και κοριτσιών θα αναδειξεί τη διαφορετική εμπειρία τους, ενώ ταυτόχρονα θα αποκαλύψει τους μηχανισμούς που αναπαράγουν τόσο τη Διαφορά όσο και την Ασυμμετρία.

Είναι ανάγκη, επομένως, η προσέγγιση της εφηβείας στη χώρα μας τόσο στο ερευνητικό πεδίο όσο και στο πεδίο της θεραπείας και της πρόληψης να λάβει υπόψη της ότι η εφηβεία έχει φύλο.

10. G. Fogel, F. Sane and R. Liebert (Eds) *The Psychology of Men. New Psychoanalytic Perspectives*. New York, Basic Books, 1986. Οι επιμελητές του τόμου γράφουν στην εισαγωγή τους ότι χάρη στη μελέτη του φύλου (gender) που επέτρεψε τη διερεύνηση της ψυχολογίας των γυναικών θα πρέπει να διερευνησουμε από την αρχή την ψυχολογία των ανδρών. Και επειδή η πρόληψη είναι τόσο πολύτιμη, η Brigit Jordan αφιερώνει το κύριο άρθρο της με τίτλο «Gender Politics and Infant Mental Health» στο *Newsletter of the World Association for Infant Mental Health, The Signal*, Vol. 5, No.3, July-Sept. 1997, στη σημασία που έχει, για όσους ασχολούνται με την ψυχική υγεία των βρεφών, η κατανόηση της κοινωνικής οργάνωσης του φύλου (gender), των τρόπων, δηλαδή, με τους οποίους η κοινωνία τοποθετεί τα βιολογικώς διαφορετικά φύλα (sexes) σε ορισμένες θέσεις της κοινωνικής και οικονομικής τάξης.